

УДК 329 (477)

Л.С. Шачковська

Шачковська Любов Сергіївна — доцент кафедри філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат політичних наук.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Розглядаються особливості процесу інституціоналізації політичних партій України, найважливіші функції українських політичних партій. Характеризуються політичні партії, як специфіковані об'єкти (компоненти) партійної системи сучасної України.

***Ключові слова:** політичні партії, специфіковані об'єкти, функції політичних партій.*

Шачковская Л.С. ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПАРТИЙ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ

Рассматриваются особенности процесса институционализации политических партий Украины, важнейшие функции украинских политических партий. Характеризуются политические партии, как специфицированные объекты (компоненты) партийной системы современной Украины.

***Ключевые слова:** политические партии, специфицированные объекты, функции политических партий.*

Shachkovska L.S. THE PECULIARITIES OF THE PROCESS OF INSTITUTIONALIZATION OF PARTIES IN INDEPENDENT UKRAINE

The article observes the process of institutionalization of Ukrainian political parties and their main functions. It characterizes political parties as specified objects (components) of modern Ukrainian party system.

***Keywords:** political parties, specified objects, functions of political parties.*

Постановка проблеми. Під впливом ідей французького політолога М. Дюверже формується класичне інституційне розуміння політичних партій. Інститут політичних партій є результатом соціально-економічної і соціально-культурної еволюції суспільства. Місце та роль партій у конкретній політичній системі, характер відносин між ними зумовлюється впливом етнокультурних і демографічних процесів, історичних традицій, релігії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модель інституціоналізованих політичних партій, кваліфікаційні ознаки та основні партійні функції були предметом вивчення широкого кола як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед останніх це питання розглядали такі науковці, як: Дж. Лапаломбара, М. Вейнер, П. Бурд'є, Р. Катц та Р. Міхельс та інші. З-поміж вітчизняних дослідників політичним партіям присвячували свої праці П. Кривоцюк, А. Білоус, С. І. Здіорук, В. В. Бичек, М. Примуш, Ю. Юдін та М. Острогородський та інші. Усі зазначені вище науковці досліджували процес партійного будівництва та інституціоналізацію партій крізь призму змін, що відбуваються у партійній системі розвинених країн світу.

Мета статті полягає у висвітленні процесу інституціоналізації українських політичних партій, виокремленні основних кваліфікаційних ознак та стадій інституціоналізації, аналізі основних функцій політичних партій.

Виклад основного матеріалу. Під впливом вищеозначених процесів сформувався прототип класичної інституціоналізованої партії. З набуттям незалежності в Україні була закладена класична модель інституціоналізованих політичних партій. Відповідно до цієї моделі українські політичні партії інституційно характеризуються такими основними кваліфікаційними ознаками [9, с. 17–18; 10, с. 37; 6, с. 38]:

— громадське об'єднання, головна мета якого полягає в участі у політичному процесі для того, щоб завоювати державну владу в рамках і у межах конституції та чинного законодавства;

— організація, яка об'єднує індивідів на підставі спільності поглядів, визнання певної системи цінностей, що знаходять своє втілення у програмі;

— об'єднання, яке діє на постійній основі й має формалізовану організаційну структуру.

Дослідники Дж. Лапаломбара та М. Вейнер виокремлюють такі відмінні ознаки партії [2, р. 19–21]:

— партія є організацією, тобто достатньо стійким у часі об'єднанням людей. Довготривалість дії організації дозволяє відрізнити її від фракції, кліки, клієнтели, котрі виникають і зникають разом зі своїми ідеологами й організаторами;

— у партії наявні стійкі місцеві осередки, які підтримують регулярні зв'язки з центральним керівництвом;

— партії переслідують конкретні цілі завоювання та здійснення влади; прагнення до влади дозволяє відрізнити партії від груп тиску, які не намагаються захопити владу, а лише чинять вплив на неї, залишаючись у тіні;

— партії прагнуть народної підтримки, починаючи від голосування і закінчуючи активним членством у партії.

Як важливий політичний інститут у сучасних політичних системах партія проходить дві стадії правової інституціоналізації: конституційну і законодавчу. Конституційна інституціоналізація (конституціоналізація) передбачає інкорпорування положень про політичні партії в Основний закон держави, а законодавча — визнання правового статусу окремим законом. Непереборної межі між цими етапами не існує. Сам факт включення положень про політичні партії до Основного закону вже означає, що закон визнає їх як правовий інститут. Різниця між цими двома видами правової інституціоналізації полягає в інших обсягах регламентації. Законодавча інституціоналізація містить правове регулювання статусу політичних партій, яке передбачає деталізацію таких питань, як:

— поняття політичної партії, визначення її місця та ролі в політичній системі, державному механізмі;

— умови та порядок утворення, призупинення діяльності та ліквідації політичних партій;

- вимоги щодо ідеології та програмних положень партії;
- фінансування партій (членські внески, приватні пожертвування (дарунком, заповіт), прибутки від дозволеної господарської діяльності, державні субсидії тощо).

Політична інституціоналізація не обмежується лише нормативними формами — конституційною, законодавчою, внутрішньопартійною та міжпартійною інституціоналізацією. Партії у своїй діяльності не ізольовані, а функціонують у широкому соціально-культурному середовищі, тому на їхню політичну інституціоналізацію можуть впливати такі чинники культурної регуляції як традиції, звичаї, ритуали, символи тощо. Тут також можна виокремити декілька рівнів: зовнішній, який містить елементи загальної культури (вплив етнонаціональних, релігійних, ментальних та інших сегментів), політичної культури (вплив сегментів політичної поведінки та політичного мислення), та внутрішній, який містить елементи політичної культури партійної системи, виборчих блоків, коаліцій та інших міжпартійних утворень, а також елементи корпоративної (внутрішньопартійної) політичної культури.

Згідно з класичною моделлю інституціоналізованих партій, найважливішими функціями українських політичних партій є: боротьба за владу і здійснення влади, формування ідеологічних і політичних доктрин та вироблення політичного курсу країни, формування громадської думки, політичне структурування та соціалізація.

Усе розмаїття соціальних функцій українських політичних партій вітчизняний дослідник П. Кривоцюк відносить до трьох основних груп: політичної, ідеологічної та виховної [6, с. 39].

До політичних функцій були віднесені:

- сприяння здійсненню громадянами своїх політичних прав через залучення їх у політичний процес;
- здійснення зв'язку (посередництва) між громадянським суспільством і державою, тобто організація політичного процесу, виявлення в суспільстві

домінуючих поглядів і настроїв про шляхи його подальшого розвитку (це дає можливість громадянському суспільству через політичні партії здійснювати самовираження та саморегулювання), а також забезпечення механізму зворотного зв'язку між суспільством і державою, завдяки цьому держава отримує інформацію про те, як у суспільстві сприймаються ті чи інші кроки уряду, що саме користується підтримкою мас, а що навпаки, які проблеми деактуалізуються, а які опиняються в центрі уваги;

— забезпечення інституційних форм виходу з кризових ситуацій через міжпартійну конкуренцію, яка стимулює постійно вдосконалювати і політичний курс правлячої партії (коаліції партій), і методи його здійснення, а при загостренні соціальних і політичних конфліктів партійна система пропонує альтернативний варіант опозиційних партій;

— рекрутування політичних кадрів, коли політична партія, з одного боку, здійснює пошук, добір, виховання та просування на керівні посади перспективних лідерів, а з іншого — організовує для них масову підтримку;

— участь партій у формуванні та діяльності органів держави та місцевого самоврядування, яка набуває таких форм:

1. Організація та проведення виборчих кампаній, яка передбачає добір і висування кандидатів у депутати; організація масштабної рекламно-пропагандистської кампанії, забезпечуючи своїм кандидатам підтримку виборців; фінансування передвиборчих витрат, залучаючи для цього як власні засоби, так і приватні пожертви; участь у формуванні виборчої інфраструктури; здійснення спостереження за ходом голосування та підрахунком голосів;

2. Забезпечення ефективної роботи парламенту, внутрішня організація якого структурно пов'язана з діяльністю політичних партій — це й формування керівних органів парламенту, парламентських комітетів відповідно до балансу партійно-політичних сил у парламенті, й діяльність партійних фракцій, які, по суті, детермінують соціально-політичний зміст законодавства, а в деяких випадках і характер взаємин між законодавчою та виконавчою гілками влади;

3. Визначення загального курсу уряду через формування складу уряду на партійній основі (особливо це відчувається в парламентських республіках), державний апарат через перестановку на провідних адміністративних постах набуває партійного забарвлення;

4. Вирішальний вплив на вибори глави держави; так, у президентських республіках є прямий взаємозв'язок: президент завжди представляє конкретну партію (коаліцію партій) і після перемоги на виборах саме із її активістів формує свою адміністрацію; у парламентських республіках до президента іноді висувають вимогу політичної нейтральності, тобто він має формально призупинити своє членство в партії, але неформальний вплив партії все одно відчутний;

5. Вплив на функціонування органів місцевого самоврядування через партійні групи в муніципальних радах, які фактично визначають долю мера, призначають голів комісій та муніципалітетів, формують конкретний зміст і соціальну спрямованість діяльності органів місцевого самоврядування.

До ідеологічних функцій віднесена агітаційно-пропагандистська діяльність партій, яка спрямована на формування громадської думки та політичної свідомості громадян, тобто надання можливостей громадянам політично самовизначатися, а соціальним групам і окремим категоріям населення усвідомлювати та формулювати свої інтереси.

До виховних функцій віднесена діяльність партій, яка спрямована на сприяння патріотичному та громадянському вихованню, на формування почуття патріотизму та зміцнення моралі й нації, на інформування та освіти народу.

Виконання цих функцій зумовлює обсяг і характер прав та обов'язків українських політичних партій, які головним чином закріплені законодавчо, зокрема, в Законі України «Про політичні партії в Україні».

Розглядаючи функції українських політичних партій, необхідно розрізняти головні, яскраво виражені функції, які впливають з самої суті політичних партій, і приховані (латентні) функції, які виявляють, як партії працюють на

користь системи демократії, її створення, ефективного функціонування і розвитку.

До прямих, яскраво виражених функцій належать наступні:

— боротьба за позиції у виборних органах влади. Партії є своєрідними «електоральними машинами», які організують виборчі кампанії своїх кандидатів, надають їм необхідні для цього ресурси (гроші, персонал для проведення виборчої кампанії);

— участь у політичному управлінні. Головна мета будь-якої партії — політична влада. Через своїх представників у законодавчій та виконавчій владі партії впливають на процес прийняття політичних рішень, беруть участь у виконанні управлінських функцій у державі. Таким чином політичні партії мають можливість втілювати на практиці свої передвиборчі обіцянки та програмні завдання;

— добір політичних лідерів та еліти. Селекція політичних еліт починається всередині партій. Саме партії висувають кандидатів у законодавчі органи влади та обирають лідерів, що змагатимуться за найвищі виконавчі посади. Саме в політичних партіях майбутні законодавці та керівники виконавчих структур демонструють свої політичні й організаційні здібності, випробовують свій потенціал роботи в органах влади. У більшості демократичних партій існують механізми, які дають змогу членам партії брати участь в обранні лідерів.

Приховані (латентні) функції також набувають великого значення. Вони охоплюють ті види партійної активності, які пов'язують політиків і владні структури, якими вони оволодівають, з народом, масами. До латентних функцій належать:

— представництво суспільних інтересів. Політичні партії виявляють, обґрунтовують і формулюють інтереси різних соціальних груп у вигляді політичних ідеологій, програм, передвиборчих платформ. Партії транслюють окремі інтереси зі сфери громадянського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактом політичних вимог. Найчастіше узагальнення й обґрунтування соціальних інтересів відбувається в ідеологічній формі: партії

декларують стратегічні цілі та шляхи їх реалізації для всього суспільства, а також формулюють розбіжності з іншими політичними силами. Слід відзначити, що репрезентація суспільних інтересів відбувається не лише в ідеологічній формі, а й через вплив на прийняття рішень в органах державної влади на користь певних соціальних груп;

— узгодження різних соціальних інтересів. У суспільстві завжди існують різноманітні інтереси. Однією з основних вимог демократії є пошук способів мирного узгодження розбіжностей у політичних претензіях, що їх висувають різні соціальні групи. Трансформувати окремі інтереси в ефективні політичні рішення без урахування інших інтересів дуже важко. Потрібно, щоб якнайбільше груп були впевнені, що їхні вимоги враховуватимуться бодай частково, якщо вони виконуватимуть рішення уряду. Отож, партії слугують демократії, якщо вони досягають компромісів, у яких інтереси відмінних груп враховані якнайширше. Партії роблять це тому, що це найкраще слугує їхнім інструментальній цілі — прагненню здобути владу. Якщо ж партія робить ставку тільки на якусь одну соціальну групу, вона суттєво обмежує свою електоральну базу;

— залучення громадян до участі в політиці. Завдяки багатосторонній діяльності політичних партій (передвиборча агітація, залучення громадян до виборів, пропагандистські кампанії в мас-медіа, масові акції тощо) здійснюється політична соціалізація та політична мобілізація громадян, формування у них якостей і навичок участі у владних відносинах. Партії надають громадянам можливості (ресурси) для політичної участі, створюють політичну інфраструктуру взаємодії між громадянським суспільством і державними органами, між політичними лідерами і пересічними громадянами;

— забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу. У демократичному суспільстві шлях до влади пролягає через вибори. Боротьба різних партій на виборах забезпечує плюралістичний характер політичного процесу в системі ліберальної демократії;

— формування громадської думки щодо суспільно важливих питань. Мало від кого з виборців можна очікувати, що у них буде достатньо компетентності та часу, щоб зрозуміти велику кількість і складність рішень, які доводиться приймати сучасним урядам. Якщо громадянам потрібно зробити розумний вибір щодо напрямку політики, який, мабуть, буде найефективнішим чином представляти їхні особисті преференції, то необхідно, щоб хтось пояснив їм проблеми та можливі варіанти політичних рішень. І тому однією з найважливіших функцій, які можуть виконувати партії в умовах демократії, є виховання громадської думки. Партії виконують цю функцію, дебатуючи сутність проблем, які потрібно вирішити, та визначаючи можливий курс для їх розв'язання.

— формування й забезпечення легітимності політичної системи. Сучасні демократичні системи переважно виникають і функціонують завдяки діяльності та взаємодії політичних партій. Партії є головним посередником й інструментом взаємодії між громадянським суспільством і державною владою. Політичні партії в умовах демократії каналізують соціальні конфлікти в цивілізоване русло, забезпечують мирний перерозподіл влади між різними політичними силами. Таким чином, вони сприяють легітимності демократичної політичної системи, тобто, її суспільному визнанню та виправданню прийнятих у її рамках політичних рішень, кадрових чи функціональних змін у структурах влади.

Основні права та свободи українських політичних партій можна поділити на дві групи: політичні та майнові [6, с. 40]. До політичних прав та свобод українських політичних партій можна віднести: а) право участі у формуванні та діяльності органів держави та місцевого самоврядування; б) свобода пропаганди своєї ідеології та програми, свобода розповсюдження інформації про свою діяльність; в) свобода організації масових заходів (мітингів, зборів, демонстрацій, процесій); г) право вільного доступу до державних ЗМІ та право засновувати свої засоби (видавництва, радіо- і телестанції, друковані та електронні органи); д) право створювати з іншими політичними партіями

різного роду коаліції та блоки (виборчі, парламентські та урядові); є) право встановлювати міжнародні зв'язки із зарубіжними політичними партіями та їх міжнародними об'єднаннями. До майнових прав українських політичних партій можна віднести: а) право власності; б) право займатися дозволеною законом підприємницькою діяльністю; в) право отримувати від держави матеріальну та фінансову підтримку в різних формах (пряме та непряме державне фінансування, надання різного роду податкових пільг та привілеїв).

Для того, щоб інституціоналізовані політичні партії стали специфікованими об'єктами (компонентами) партійної системи сучасної України, вони мають отримати статус суб'єкта виборчого процесу. У зв'язку з цим актуалізується питання включення до прототипу інституційного дизайну партії електоральної функції. На це, зокрема, звертає увагу Артур Білоус, який разом із функціями політичної соціалізації, соціальної інтеграції та артикуляції інтересів виокремлює також й електоральну функцію. Вона вважається основною функцією сучасної політичної партії, адже законним шляхом приходу до влади є перемога на виборах. Отже, й ідеологія, та програма, й організаційна структура, і лідери партії в практичному сенсі слугують, на-самперед, здійсненню цієї мети [3, с. 26].

В останні роки у західних країнах спостерігається значне падіння впливу традиційних інститутів політичного представництва, в першу чергу політичних партій. На рівні політичної свідомості це проявляється в падінні довіри до політичних партій і в послабленні їх ідентифікації. На рівні політичної поведінки спостерігається підвищення нестійкості партійно-політичних преференцій на виборах і скорочення чисельності партій [1, р. 121].

Скорочення чисельності партій дозволяє навіть говорити про кризу партійного активізму. Основні причини цього явища полягають у соціокультурній сфері, у змінах, пов'язаних з переходом до постіндустріальної стадії розвитку суспільства. Вже в 1960–1970-х роках почали втрачати гостроту соціальні та ідеологічні відмінності (між працею та капіталом, між державою і церквою, між конфесіями), які в свій час призвели до утворення політичних

партій. Підвищення рівня життя, підвищення заробітної платні, покращення умов праці тощо радикальним чином змінили соціально-професійну та демографічну структури суспільства. Як наслідок цього, послабився традиційний зв'язок партій з колись чітко орієнтованими на них соціальними групами, що зробило соціальну базу партій більш рухливою.

Крім того, технологічні досягнення сучасного інформаційного суспільства створюють принципово нову ситуацію в політичному спілкуванні. Для того, щоб визначитися в політичній ситуації, спочатку громадянин з метою отримання необхідної інформації має проявити певну активність, а саме: відвідати партійні збори або мітинг, купити партійну пресу та інше. Отримання політичної інформації було значною мірою пов'язане з безпосередніми міжособистісними відносинами – членів партії між собою, партійних агітаторів із виборцями, лідерів із громадянами. Телебачення змінило ситуацію кардинальним чином — воно прийшло в кожен оселю, привносячи із собою й політичну інформацію. Тепер не має потреби відвідувати партійні збори, щоб відшукати односторонців, – достатньо налаштуватися на потрібний телеканал, звернутися на вебсайт партії тощо. Таким чином, стрімкий розвиток ЗМІ, особливо електронних, призводить до втрати партіями монополії на формування громадської думки. Партії вже не можуть успішно конкурувати з пресою, телебаченням, громадянськими ініціативами.

З іншого боку, причиною падіння довіри до партій є логіка їх розвитку. Йдеться не лише про ті негативні наслідки, які пов'язані із самим становленням організаційної структури партій [7–8]. Йдеться також про те, що більшість класичних політичних партій у той чи інший період свого розвитку перебували при владі. Участь у державному управлінні сприяє прагматизації позиції будь-якої політичної сили, в партії з'являється так би мовити «каста маленьких сенйорів» — претендентів на монопольне виконання певних управлінських функцій.

Подібний процес дуже вдало описує П. Бурд'є: «Чим далі розвивається процес інституціоналізації політичного капіталу, тим більше боротьба за вплив

над людьми змінюється боротьбою за «посади» і все більше активісти... замінюються «утримувачами прибуткових місць» ... на практиці в настроях постійно посилюється вага імперативів, пов'язаних із відтворенням апарату й посад, які їм пропонуються... Стає зрозумілим, що партії можуть таким чином нехтувати власною програмою заради утримання влади або просто виживання» [4, с. 216–217]. Ці явища призводять до того, що політичні партії втрачають здатність репрезентувати на політичному рівні соціальні інтереси. Особливо це стосується європейських лівих партій, котрі поступово втрачають здатність каналізувати соціальне невдоволення та соціальний протест.

Висновки. Сьогодні тенденцію до скорочення числа членів партій у країнах західної демократії можна вважати встановленою. Крім того, якісно змінився їх склад. По-перше, зросла частка людей старшого покоління. По-друге, мотивація молоді, яка вступає до партій, набуває більш відвертого кар'єрного характеру. По-третє, ставлення до політичної партії стає менш ідеологізованим і більш інструментальним (при голосуванні за ту чи іншу партію виборці керуються прагматичними міркуваннями, для них більшого значення набуває здатність партії вирішувати назрілі політичні проблеми, компетентність керівних органів).

У цих умовах партії, з метою підтримання своєї позиції, вимушені пристосовуватися до умов, що змінюються. Зміни стосуються кадрової політики, ідеології і програми, стилю діяльності, відносин із соціальною базою, партнерами та супротивниками. У зв'язку з цим, українські дослідники С. І. Здіорук та В. В. Бичек зазначають, що розвиток політичних партій на Заході має вигляд еволюції від елітарних партій XIX ст. через масові партії (у повоєнний період до кінця 60-х років XX ст.) і партії «для всіх» — «catch-all-party» (з кінця 1960-х до початку 1980-х років) до сучасних «виборчо-професійних» партій [5, с. 42]. Крім цього напрямку можна також визначити і формування партій «нової хвилі».

Література

1. Katz R. Organization and Finance / R. Katz // Comparing democracies: Elections and Voting in Global Perspective / L. LeDuc, R. Niemi, P. Norris (eds.) — Thousand Oaks etc., 1996. — P. 112–141.
2. Political Parties and Political Development / J. La Palombara, M. Weiner (eds.). — Princeton : Princeton University Press, 1966. — 516 p.
3. Білоус А. Політико–правові системи: світ і Україна / А. Білоус. — К. : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 1997. — 200 с.
4. Бурдые П. Социология политики / Пер. с франц. ; П. Бурдые. — М. : Logos, 1993. — 289 с.
5. Здіорук С. І. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин / С. І. Здіорук, В. В. Бичек. — К. : НІСД, 2001. — 144 с.
6. Кривоцюк П. Створення партій демократичного типу: світовий досвід та українські реалії / П. Кривоцюк // Людина і політика. — 2002. — № 5. — С. 37–50.
7. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Пер. с нем.; Р. Михельс // Диалог. — 1990. — № 5. — С. 112–117 ; № 9. — С. 109–114 ; 1991. — № 4. — С. 88–96.
8. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии: В 2 т. / М. Я. Острогорский. — М. , 1930. — Т. 2. Соединенные Штаты Америки. — 237 с.
9. Примуш М. В. Політичні партії: механізми інституалізації і структурної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д–ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М. В. Примуш. — Львів, 2003. — 35 с.
10. Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве / Ю. А. Юдин. — М. : Политиздат, 1998. — 278 с.